

УДК 94(477)

*Руслан КОТЕНКО*

### **ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИКАРПАТТІ У 1970-80-Х РОКАХ**

*У статті висвітлено особливості розвитку туристично-екскурсійної справи. Розглядається комплекс природних і суспільних передумов становлення туризму на Прикарпатті.*

*Ключові слова: туристсько-екскурсійна діяльність, культурно-історичні ресурси, Прикарпаття.*

*Руслан КОТЕНКО*

### **ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРИКАРПАТЬЕ В 1970-80-Х ГОДАХ**

*В статье освещены особенности развития туристско-экскурсионного дела. Рассматривается комплекс естественных и общественных предпосылок становления туризма в Прикарпатье.*

*Ключевые слова: туристско-экскурсионная деятельность, культурно-исторические ресурсы, Прикарпатье.*

*Ruslan KOTENKO*

### **BACKGROUND OF TRAVEL AND TOURISTICS ACTIVITIES IN THE PRYKARPATTIA IN 1970-80 YEARS**

*The article describes features of development of tourist and excursion business. We consider the complex natural and social preconditions for the establishment of tourism in the Prykarpattia.*

*Key words: Key words: tourist and excursion activities, cultural and historical resources, Prykarpattia region.*

Суспільна і науково-теоретична актуальність зазначеної у назві статті проблеми визначається такими обставинами. Сучасна українська історична наука достатньою мірою «викрила» історію радянської доби, однак не поспішає закривати прогалини в її вивченні, віддаючи перевагу іншим, «перспективнішим» періодам минулого. Незважаючи на це, дослідники майже одностайні в думці, що саме на 1970-80-ті роки, попри застійні явища в соціально-економічній сфері та панування жорсткого авторитарного режиму, припадає «золота доба» розвитку туризму в Україні. За всіма головними показниками – обсягами в'їзних і виїзних турпотоків, масштабами обслуговування турпідприємств і туристично-рекреаційних закладів та планової туристично-екскурсійної діяльності і самодіяльних, навіть закордонних подорожей – рівень його розвитку був вищим, аніж за доби сучасної державної незалежності. Це зумовлює наукову та практичну актуальність і значущість з'ясування обставин, які сприяли такому феноменальному «туристичному буму», що відбувся за командно-адміністративних методів управління економікою.

Мета статті полягає в тому, щоб на прикладі Івано-Франківської області (Прикарпаття) – одного з найпривабливіших туристичних регіонів України – розкрити комплекс природних і суспільних передумов, що уможливили бурхливий розвиток туризму в 1970-80-х роках. Їх порівняльний аналіз сприятиме з'ясуванню наявних та потенційних можливостей розбудови туристично-рекреаційної галузі за сучасних умов, що визначає практичну значущість нашої наукової розвідки.

Джерельною основою для її написання стали передусім матеріали радянської статистики [20; 36; 37; ін.], які потребують критичного ставлення, але загалом дозволяють виявити кількісні і якісні характеристики, що зумовлювали розвиток туристичної галузі в масштабах СРСР, УРСР, зокрема й Івано-Франківської області, де на її становлення впливала ще й низка специфічних чинників. У ролі історичних та історіографічних джерел використовуємо напрацювання радянських і сучасних українських учених – географів, істориків, представників інших галузей знань, які зробили цінні фактографічні узагальнення та здійснили науково-теоретичний аналіз туристично-рекреаційних ресурсів, розвитку організаційної бази і туристичної інфраструктури СРСР, Української РСР та її Карпатського регіону (А.Абуков [1], І.Бондарчук, В.Тимчинський [4], В.Кравців [15], П. Жук [9], В.Квартальнов, В.Сенін, В.Федорченко [11; 12; 13], В.Мацола [19], М.Нудельман [22], П.Жук, С. Кузик [16], Н.Недашківська [21], С.Попович [27-28], М.Рутинський, О.Стецюк [31], Т.Сокол [33], Я.Тарас [34] та ін.).

Наукова новизна публікації полягає, по-перше, у комплексному підході до проблеми, тобто ми не обмежуємося вивченням окремих груп факторів, а з'ясовуємо їхній сукупний вплив, по-друге, – у її вивченні на «мікрорівні» – відносно Івано-Франківської області, яка сфокусувала як загальні (союзні, республіканські), так і особливі місцеві умови й обставини розвитку туристично-екскурсійної справи за вказаний період.

Напрацювання радянських, сучасних українських та зарубіжних учених [4; 9; 11; 12;13; 15; 16; 21; 27-28; 31; 33; 34; 40; ін.] дають достатню науково-методологічну базу для з'ясування чинників, що визначали розвиток туристично-екскурсійної діяльності в СРСР, Українській РСР й на Прикарпатті, зокрема й за досліджуваний період. Пропонуються різні типології цих факторів, що поділяються на «суб'єктивні» і «об'єктивні», «тимчасові» і «стабільні», «природознавчі» й «культурологічні» тощо. Найоптимальнішим вважаємо виокремлення чотирьох груп таких чинників: 1) соціально-економічні; 2) власне туристичні (природно-географічні, культурно-історичні); 3) ментальні (культурно-пізнавальні); 4) організаційно-інфраструктурні. Попри певну ієрархічну супідрядність вони перебувають між собою в тісному взаємозв'язку, взаємозалежності. Їхні загальносоюзні та республіканські кількісні показники і якісні характеристики мають як типовий, так і специфічний вияв на регіональному рівні.

Визначальною передумовою розвитку туристично-екскурсійної діяльності стали зрушення в соціально-економічній сфері. Хоча радянська статистика нерідко перебільшувала масштаби й показники «успіхів» та «досягнень» соціалістичного будівництва, наявні дані все-таки дозволяють відтворити наближену до реалій картину та з'ясувати основні тенденції, що створювали сприятливе підґрунтя для подорожей з культурно-пізнавальною метою. При цьому, зауважмо, що і поступ туризму в зарубіжних країнах супроводжувався схожими процесами і явищами. Щоправда, у нашому випадку варто враховувати ще й ту обставину, що соціальні та економічні зрушення у радянській державі несли в собі внутрішні суперечності, зумовлювані як об'єктивним обставинами суспільного буття, так і вадами «соціалістичного способу життя».

Згідно з міжнародними стандартами, однією з визначальних, вихідних передумов розвитку туризму і подорожей є збільшення вільного часу населення. Право на відпочинок гарантувала 41 стаття Конституції СРСР. Робочий тиждень для робітників і службовців не мав перевищувати 41 годину, надавалися щорічні оплачувані відпустки та дні для щотижневого відпочинку. Основний Закон спрямовував на створення сприятливих умов для раціонального використання вільного часу [14]. За офіційними даними, у 1970-х роках обсяг вільного часу радянських робітників і службовців зріс на 30%, так що середня тривалість робочого тижня для них становила 39,4 год, а термін відпусток – 21-24 дні й більше [1, с. 21].

Таким чином, у структурі вільного часу відпочинок наприкінці робочого дня сягав 44%, наприкінці робочого тижня – 48%, а період відпусток – лише 8% [13, с. 69]. Такий розподіл залишав значний потенціал для розвитку екскурсійно-туристичної діяльності, позаяк форми короткочасного відпочинку (туризм вихідного дня) були нерозвинутими, тому фізичні сили й культурні потреби відновлювалися і реалізовувалися переважно під час відпустки. Це породжувало бездуховне дозвілля та різні антисоціальні явища. Водночас радянські соціологи, розглядаючи вільний час як морально-етичну категорію, відзначали, що в осіб, які брали участь у туристично-екскурсійній діяльності, він був краще зорганізованим й використовувався більш ефективно і раціонально [25]. Зауважмо, що тут ідеться про міських мешканців, тоді як у сільських жителів структура дозвілля і вільного часу виглядала по-іншому. Це особливо доречно враховувати при вивченні порушеної проблеми відносно соціальної стратифікації населення Прикарпаття.

Наступною важливою передумовою для влаштування змістовного дозвілля і подорожей є зростання добробуту та поліпшення побутових умов населення. Згідно з радянською статистикою, у 1960 – 1985 рр. національний дохід Української РСР збільшився на 348% завдяки зростанню продукції промисловості у майже 1,6 разів, а сільськогосподарської – на 63% [20, с. 11-14]. Щоправда, сучасні вчені-економісти стверджують, що в цей час посилювалося відставання економіки республіки від країн Захід-

ної Європи. Утім, завдяки нарощуванню експорту нафти, газу й інших сировинних ресурсів кризові явища в СРСР приховувалися, а середня заробітна плата за зазначеного періоду зросла із 78 до 168 крб. для робітників і службовців, а для колгоспників за 1965-1985 рр. – із 49 до 128 крб. [5, с. 24].

Зважаючи на приблизну еквівалентність радянського карбованця і американського долара та штучно підтримувану стабільність цін на продукти харчування і предмети першої необхідності, можна говорити про реальне поліпшення рівня життя пересічних громадян. Вони стали витрачати дедалі більше коштів на відпочинок під час відпустки, випереджаючи інші статті сімейного бюджету (на меблі, транспорт, одяг та ін.) [1, с. 17]. За даними радянських учених, за цього часу споруджувалося близько 70% житла зі «всіма вигодами» (електрика, газ, центральне опалення, каналізація), що на 40-65% збільшувало вільний час його мешканців [5, с. 43].

Подальше підвищення грошових надходжень зумовило зростання на 1990 р. середньої заробітної плати службовців і робітників до 248 крб., а колгоспників – до 228 крб. При цьому увиразнювалася нерівномірність структури особистого споживання, що проявилось, з одного боку, у зростанні витрат на предмети одягу й культурного призначення та житлове і домашнє господарство, а з іншого – у зниженні питомої ваги продуктів харчування (з 45 до 39%), а особливо за статтею «інші потреби» (з 11,5 до 4,8%), до якої саме і входили витрати на дозвілля й туризм [5, с.47-48].

Зростання реальних витрат на відпочинок зумовлювалося збільшенням суспільних фондів споживання, які приблизно на третину покривали витрати населення на споживання матеріальних благ, послуг і відпочинок [18, с. 163-164]. Саме з них безкоштовно чи на пільгових умовах сплачувалося перебування в санаторіях і туристичних закладах, а також путівки на туристично-екскурсійні маршрути, проведення самодіяльних походів тощо.

Соціально-економічне становище Івано-Франківщини мало свої регіональні особливості. Сповільнення темпів економічного розвитку області у 1980-х роках негативно позначалося на добробуті мешканців. Зважаючи також на її соціальну структуру, де переважала сільська людність, реальні доходи населення були на 14-15% меншими від загальнореспубліканських показників [35, с. 145]. Попри загальне збільшення житлового фонду області у 1985 р. ще 32 тис. сімей потребували поліпшення житлових умов. За роки радянських перетворень у краї так і не вдалося подолати напруженості у забезпеченні деякими видами продовольства, особливо м'ясо-ковбасними виробами, багато товарів широкого вжитку були низької якості та не користувалися попитом [29, с. 169]. Утім, за досліджуваний період продовжували підвищуватися виплати й пільги із суспільних фондів споживання, розширювалися сфера послуг і соціальна інфраструктура. Щороку населення Прикарпаття одержувало по 17-19 тис. профспілкових путівок на турбази і курорти країни [7, с. 46].

Важливим чинником розгортання туристично-екскурсійної справи є рівень транспортної інфраструктури, яка створювала можливості для швидкого комфортного пересування та відвідування широкої кількості об'єктів на різних територіях. Її поступ в Україні супроводжувався позитивною динамікою: у 1960-1985 рр. протяжність автотрас зросла із 45 до 145 тис. км; збільшувалася кількість залізничних пасажироперевезень, зокрема завдяки розширенню мережі електрифікованих шляхів; пасажиропотік у повітряному просторі зріс у шість разів [20, с. 205-210].

Розвиток транспортної мережі Івано-Франківщини супроводжували складні суперечливі тенденції. За часів панування Австро-Угорської імперії у Карпатському регіоні реалізовувалася масштабна програма будівництва транскарпатських шляхів, так що його терени переплели понад 10 тис. битих шляхів [8, с. 1097]. Між тим, за умов «холодної війни», коли області регіону набули неформального «закритого прикордонного статусу», відбувалося їх скорочення. При цьому до кінця 1960-х років протяжність внутрішніх асфальтованих шляхів Івано-Франківщини дещо збільшилося (до 5860 км), так що вони зв'язали обласний зі всіма районними центрами, а автобусні сполучення охопили 90% населених пунктів. Однак за наступного десятиріччя відбувалося зменшилася шляхових комунікацій у сільській місцевості через міграцію їхніх мешканців до міст, тож на початок ХХІ ст. мережа автошляхів області становила 4017 км. Значна їх частина не використовувалася для туристично-екскурсійних подорожей через низький технічний стан [7, с. 44; 31, с. 218-221; 36, с. 90-91].

Транспортна доступність істотно впливала на формування центрів і вузлів туристично-екскурсійного руху, що спрямовувався до природно-рекреаційних та культурно-історичних об'єктів, до яких уже були прокладені шляхи. Важливу роль у цьому відігравала залізнична мережа Карпатського регіону, що почала формуватися в останній третині ХІХ ст. На початок 1970-х років її довжина на Прикарпатті сягнула 493 км і до сьогодні залишається фактично незмінною [7, с. 44; 31, с. 225-229; 36, с. 90-91]. Завдяки економічній ефективності та відносній психічній комфортності різні види перевезення пасажирів залізничним транспортом (приміське, місцеве, пряме сполучення) відіграли важливу роль у підвищенні привабливості Прикарпаття як туристично-екскурсійного регіону. Розширювалося використання цивільного повітряного транспорту: літаки постійно курсували з обласного центру до Києва, Львова, Одеси, Сімферополя, Москви та інших міст країни [7, с. 44].

Така інфраструктура забезпечувала інтеграцію Івано-Франківщини в транспортно-туристичну профспілкову систему України, що почала формуватися у 1960-х роках. Через терени краю проходили маршрути кожного восьмого-десятого турпотягів, чисельність яких за 1970-1985 рр. зросла зі 134 до близько 300. Заходами профспілкових турпідприємств республіки кількість рекреантів на туристичних автобусних маршрутах

за цей час зросла до 1,5 млн., а учасників авіаподорожей – до 230 тис. [27, с. 120-121; 37, с. 9]. Розвиток транспорту забезпечував економію «продуктивного» часу відпустки на 2-3 дні, що становило 9-11% її загальної тривалості [2, с.22].

Карпатський регіон України мав вигідне транспортно-географічне положення, виступаючи сполучною ланкою між центральними, східними, південними регіонами держави та країнами Східної і Центральної Європи. Однак Івано-Франківська область посідала в ньому окреме місце: її 48-кілометрова ділянка державного кордону з Румунією проходила важкодоступними лісистим високогір'ям, тому вона не мала жодного переходу й тяжіла до внутрішньорегіональних комунікацій [31, с. 208-213].

Друга група передумов розвитку досліджуваного явища пов'язана з наявністю на Прикарпатті значних власне туристичних ресурсів, що посідають важливе і своєрідне місце в туристично-рекреаційній ресурсній базі всієї України. Природні (природно-географічні) ресурси Карпатського регіону мають значні оздоровчо-релаксаційні, психокомфортні, атракційні, екологічні, ландшафтно-естетичні, пізнавальні й спортивні властивості. Згідно з твердженням кліматологів, сприятливі комфортні умови для рекреації і туризму створює його помірно-континентальний клімат з домінуванням атлантичних повітряних мас, достатнім зволоженням, неспекотним літом, теплою осінню, м'якою зимою. Оздоровчі властивості клімату міжгірських долин та низько- й середньогір'я широко використовуються в різних видах кліматотерапії [3; 4]. Ландшафти Прикарпаття (лісові, луково-лісові, гірські, скелясті тощо) притягують прихильників гірськолижного спорту. А розгалужена гідрографічна мережа (Дністер, Прут, Черемош, Бурштинське водосховище тощо), багатство рослинного світу, незначна деформованість первісних ландшафтів створюють умови для розвитку різних видів сталого й активного туризму, передусім пішохідного, промаркованого маршрутами різної складності, а також рибальства і пляжної рекреації.

Високий рівень лісистості зумовив створення в Карпатському регіоні значного природно-заповідного фонду, що становив 8,5% від загальноукраїнського [30, с. с. 7-10]. Ідея охорони природи на Прикарпатті шляхом заповідання зародилася на початку ХХ ст., помітну роль у розвитку цієї справи відіграв митрополит А.Шептицький. Після Другої світової війни радянський уряд припинив природоохоронний рух, який відновився на межі 1950-х – 60-х років, коли в області взяли на облік близько 50 пам'яток природи. Динамічні зрушення в заповідній справі розпочалися зі створенням у 1967 р. Державного комітету із охорони природи та його обласних інспекцій. Уже наступного року виник Карпатський державний заповідник площею 12,7 га. У 1970 – 80-х роках на території області було організовано 9 державних заказників («Козакова долина», «Скит Манявський», ін.) та взято під охорону 13 пам'яток природи республіканського значення. В 1980 р. тут постав перший в Україні Карпатський

державний природний національний парк площею 50,3 га. Заповідні об'єкти Івано-Франківщини зосереджували унікальні види флори і фауни [див.: 30]. Багато з них, передусім Карпатський національний парк, включали до всесоюзних, республіканських, місцевих туристично-екскурсійних маршрутів (пішохідних, велосипедних, лижних, автобусних), знайомлячи з розмаїттям природних та етнокультурних пам'яток.

За умов розширення міських агломерацій зростала чисельність охочих відпочити за межами промислових центрів у природному середовищі, тому система заходів з охорони природи та формування мережі природоохоронних територій стала вагомим чинником розвитку масового екскурсійно-туристичного руху. За таких умов зростала потреба в облаштуванні туристично-рекреаційних територій, упорядкуванні місць відпочинку, посиленні регулювання туристичних потоків у межах України і Прикарпаття та інших заходів задля збереження природного середовища. Розв'язанню цих завдань сприяло формування природоохоронних територій, де пралісові масиви притягували тисячі відвідувачів унікальними бактерицидними і фітонцидними властивостями. За оцінками науковців, рекреаційні ресурси Карпатського регіону в 1980-х роках використовувалися лише на рівні 10-15% від їхнього потенціалу. Це спонукало вчених до розробки численних проектів і пропозицій щодо «інтенсифікації» та «ефективнішого» використання природних багатств [9; 15; 21; 22]. Утім, зауважмо, такі ресурсно-експлуатаційні показники оптимально відповідають сучасним міжнародним принципам сталого туризму в природному середовищі [40].

Природно-ресурсна база Карпатського регіону, згідно з фаховими дослідженнями, становила третину рекреаційного потенціалу УРСР та була однією з найсприятливіших в СРСР для санаторно-курортного лікування, оздоровчого туризму й відпочинку [34, с. 7-8]. Це стало основою формування функціональної підсистеми його територіально-рекреаційного комплексу у вигляді розгалуженої мережі санаторно-курортних закладів.

Їхні витoki в Українських Карпатах сягають XVI ст. На початку XX ст. тут вже існувала мережа бальнеологічних і кліматолікувальних центрів, зокрема й на теренах сучасної Івано-Франківської області – у Черчі, Татарові, Жаб'ї (Верховина), Косові, Кутах, Яремчому, Микуличині, Ворохті та ін. Після двох світових війн, що зумовили занепад рекреаційних господарств, їх інтенсивне відновлення відбулося у 1960-х роках. Важливу роль у цьому відіграла передача у відання профспілок усіх госпрозрахункових санаторіїв, будинків відпочинку, курортних лікувальниць, пансіонатів. Створення централізованої управлінської вертикалі (ради з управління курортами профспілок – Центральна, республіканські, територіальні (Трускавецька і Прикарпатська); ради з туризму і екскурсій та спрямування бюджетних коштів профспілок і підприємств зумовили збільшення капіталовкладень, розширення мережі й збільшення місткості

рекреаційних об'єктів [17, с. 9-53; 21, с. 14-27; 26, с. 6-9]. Розвиток цієї справи в 1980-х роках стимулювала низка спільних постанов і комплексних програм ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС [23; 24].

Українські Карпати стали найпопулярнішим рекреаційним регіоном Радянського Союзу з розгалуженою мережею закладів санаторно-курортного лікування, відпочинку і туризму. У структурно-галузевому відношенні вони функціонували на природно-ресурсній базі Передкарпатської курортно-оздоровчої зони, що поділялася на рекреаційні підрайони: Західний (Трускавець, Східниця), Північний (Моршин); Східний (мінеральні води Закарпаття); Південний (Івано-Франківщина). Останній спеціалізувався на кліматолікуванні (санаторії Яремчого, Ворохти, Косова та ін.), мав гарні умови для розвитку різних видів туризму, але порівняно з іншими підрайонами його природно-ресурсна база, особливо бальнеологічний потенціал, були освоєні чи не найслабше. На середину 1980-х років в Івано-Франківській області функціонувало 25 закладів відпочинку, що мали 2,5 тис. місць та Розвитку санаторно-курортної справи сприяла така нова форма організації відпочинку й оздоровлення, як санаторії-профілакторії, де рекреанти перебували без відриву від професійної праці. Розвитку їхньої мережі сприяло переведенням більшості заводських оздоровчих закладів на безперервний графік роботи. Поряд із лікуванням відпочивальники в санаторіях-профілакторіях активно залучалися до ознайомлення з природними і культурними пам'ятками під час турів вихідного дня.

Авторитетні дослідження свідчать, що «історичний пік» розвитку «традиційних» закладів рекреації Карпатського регіону припав на 1980-ті роки, коли завдяки централізованій системі профспілкового соціального туризму вони приймали до 103 тис. осіб, так що їхня заповнюваність сягала 90 – 100% [22, с. 160-163]. Це особливо показово на тлі подальшої кризи і занепаду цієї галузі регіону, що зумовлювалися корінними суспільно-політичними і соціально-економічними зрушеннями [див.: 31, с. 155-207].

Туризм у гірсько-карпатській природно-рекреаційній зоні перетворився на комплексну галузь, яка забезпечувала рекреантів транспортом, житлом, харчуванням, спорядженням та широким спектром культурно-масових та екскурсійних послуг. Потужність діючих тут 53 туристичних закладів на час максимального розгортання становила 10,5 тис. місць, з них близько 23-25% припадало на Івано-Франківщину. А за обсягами послуг рекреантів (30, 4%) вона випереджала інші області регіону. Завдяки рентабельності туристичних підприємств постійно зростали їхні прибутки – за 1970-1985 рр. – у 5,3 рази [22, с. 162].

Розгортанню туристично-екскурсійного руху сприяло формування служби сервісу. Про її перетворення на важливу галузь обслуговування населення Прикарпаття засвідчують збільшення кількості у 1985 р. підприємств роздрібної торгівлі до 4087 та підприємств громадського хар-



чування – до 1966, вони мали в середньому 66 посадочних місць [29, с. 170; 39, с. 200-203]. Особлива увага приділялася організації харчування та розширенню асортименту побутових послуг рекреантів у туристичних закладах, на маршрутах й у зонах відпочинку.

Поряд з організованим активно розвивався самодіяльний туризм, на маршрутах якого реєструвалося близько 34 тис. груп із близько 1 млн. членів [39, с. 163] (тобто, не враховуючи маси т.зв. диких туристів. – *Р. К.*). Його основні струмені спрямовувалися до популярних туристичних центрів Прикарпаття – Яремче, Косова, Ворохти, Верховини та ін. Це зумовлювало перевантаження існуючої в регіоні інфраструктури та окремих рекреаційних територій, висуваючи на порядок денний потребу регулювання і ретельного контролю з боку місцевих органів влади та керівних туристичних структур самодіяльних туристичних потоків.

Розвиток рекреаційно-оздоровчих закладів курортного типу (санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз) та самодіяльний туризм стали важливою базою для розгортання масового туристично-екскурсійного руху в Карпатському регіоні, зокрема й на Івано-Франківщині. Таким чином, він виходив за регіональні межі, набираючи загальнореспубліканського і всесоюзного значення. Отож «первісний» мотив – відпочинок і оздоровлення – стимулювали (супроводжувалися) ознайомленням рекреантів із самотутньою природою та етнокультурою краю. Про це свідчать соціологічні дослідження, проведені Всесоюзною науково-дослідною лабораторією з туризму й екскурсій при ВЦРПС. Згідно з їхніми результатами, приблизно кожен десятий потенційний турист Радянського Союзу бажав відпочивати у Карпатах, а кожен четвертий опитаний вважав найбільш привабливим цей регіон для зимового відпочинку, надаючи перевагу лижним і гірськолижним маршрутам [10, с. 106-107]. Ці обставини зумовили формування головних туристичних потоків до Українських Карпат з Донецько-Придніпровського та Центрального, Прибалтійського, Білоруського, Уральського економічних районів СРСР.

Утім, реальні зрушення в цій царині далеко не вичерпували можливості природно-ресурсного потенціалу Прикарпаття. Сучасні наукові дослідження показують, що за відсутності цілісної регіональної концепції його соціально-економічного розвитку поглиблювалася диспропорція між окремими галузями господарювання. Це увиразнює невідповідність між об'єктивними умовами розвитку регіону (передусім природно-рекреаційними й культурно-історичними) та нічим не виправданим зростанням промислових галузей виробництва (хімічної, деревообробної та ін.), які виснажували його природні ресурси, завдавали шкоди довкіллю та стримували (обмежували) розвиток рекреаційно-туристичної галузі, яка й мала стати пріоритетною [див.: 35, с. 151-155].

Історико-культурна група факторів розвитку туристично-екскурсійного руху найскладніша для аналізу. Це зумовлюється, по-перше, їхнім зв'язком з ідеологічною сферою, що за радянської дійсності істотно по-

значилася на змісті всієї туристично-екскурсійної діяльності; по-друге, різним тлумаченням самого поняття «історико-культурні ресурси». Прийнятним вважаємо його «розширене» трактування як культурно-дозвіллевої інфраструктури туристичного комплексу, що складається із закладів різних типів: театрів, кінотеатрів, клубів, дискотек, бібліотек, музеїв [31, с. 242]. Попри те, що ними користується місцеве населення, у рекреаційних центрах туристи становили значну частку їхніх відвідувачів. До цього виду ресурсів подекуди відносять і діючі промислові та сільськогосподарські підприємства [27-28], що виправдано лише частково: вони насправді були важливими об'єктами екскурсійного відвідування, але ставити їх в один ряд із культурно-історичними пам'ятками і музеями можна лише умовно. До речі, сучасні дослідники слушно відносять такі об'єкти до «промислового туризму» [32, с. 27-28].

Історико-культурну спадщину можна лише умовно визначати в якісних, а також кількісних показниках, які завжди привалюють при її аналізі й оцінюванні. Окрім того, сам відбір об'єктів (пам'яток, визначних місць, музеїв тощо), які зараховуються до неї, носить суб'єктивний характер, а за радянського періоду часто він зумовлювався ще й суто ідейно-політичною доцільністю. На ці обставини слід зважати при її вивченні як чинника (передумову) розвитку туристично-екскурсійного руху.

Новий етап в упорядкуванні відносин у цій сфері зумовило виникнення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК). Згідно з урядовою постановою, формування його організаційної структури відбулося восени 1966 р. заходами виконкомів районних та міських Рад народних депутатів. Івано-Франківський обласний осередок виник у листопаді 1966 р., а в грудні відбувся установчий з'їзд товариства у Києві. Наступного року розбудували мережу районних і міських організацій УТОПІК [6, с. 12]. Наприкінці 1970-х років його заходами в Україні під охорону держави було передано близько 47,4 тис. пам'яток, з них історії – 30,8 тис., археології – понад 10 тис., мистецтва – майже 5 тис., архітектури – 1,3 тис. та ін. Упродовж наступного десятиліття кількість пам'яток з таким статусом подвоїлася [38, с. 11].

З позицій формальної логіки це відповідним чином мало б розширити потенціал їхнього використання в туристично-екскурсійних цілях. Однак, насправді, лише незначна частина пам'яток історії та культури ставала предметом огляду екскурсантами. Причини цього полягали не лише в «ідеологічному сепаруванні», а й у їхній занедбаності, невпорядкованості, низькому художньо-естетичному рівні, недоступності через відсутність під'їзних шляхів тощо. Зокрема, Івано-Франківська організація УТОПІК 1976 р. виступила проти масового встановлення в області пам'ятників полеглим на фронтах Другої світової війни, позаяк більшість з них (близько 500) не відповідали художньо-естетичним вимогам: мали майже ідентичний вигляд, виготовлялися з нетривких матеріалів, швидко руйнувалися тощо [6, с. 17].

За підрахунками фахівців, зі 156 тис. пам'яток природи та історії і культури, що були на державному обліку у 1980-х роках, лише 12 тис. кваліфікувалися як такі, що становлять інтерес як туристично-екскурсійні об'єкти, тільки 5,5 тис. з них були включені до маршрутної системи туризму [28, с. 15]. На Івано-Франківщині таких пам'яток було близько 400, але з них туристи відвідували не більше сотні.

Говорячи про «історико-культурні рекреаційні ресурси» Українських Карпат, радянські вчені [4; 9; 16; 21; 22; 34; ін.] цілком слушно відносили до них не лише історико-культурні й архітектурні пам'ятки, а й визначні місця та традиційні народні промисли і пам'ятки народної творчості, акцентуючи тим самим на етнокультурній самобутності і привабливості регіону. Тому поряд із пам'ятками радянської історії до таких ресурсів включали старовинні замки, кам'яні фортеці, дерев'яні житла, побутові і культові споруди з монументальним живописом й шедеврами декоративного мистецтва [22]. Стверджувалося, що для туристично-екскурсійних цілей важливе значення має не стільки кількість, скільки пізнавальна цінність історико-культурних пам'яток на території окремого регіону, міста, населеного пункту. За таким критерієм визначався рівень їхньої привабливості: до «високоатракативних», окрім Ужгородського, Мукачівського, Самбірського туристичних вузлів і центрів, відносили Косівський; до «сердньоатракативних» – Яремчанський, Ворохтянсько-Яблуницький, Верховинський й інші осередки Івано-Франківщини, що поєднували унікальні природні й культурно-історичні ресурси та мали мережу курортних закладів [16, с. 12-13].

Культурно-пізнавально-світоглядні передумови розвитку туристично-екскурсійного руху визначалися насамперед зростаючими освітнім рівнем і культурними потребами населення. Зміни в культурно-освітньому житті обумовили трансформацію мотивації участі в туристичному русі. Якщо у 1950-60-х роках громадяни вбачали в ньому передусім засіб оздоровлення, форму змістовного дозвілля, можливість змінити буденну обстановку, то за 1970-х років, поряд із цим, простежується тривка тенденція, згідно з якою туризм стали вважати ще й як засіб задоволення культурно-пізнавальних потреб шляхом ознайомлення з пам'ятками природи та історії, відвідування визначних місць тощо. Це активізувало пертурбаційні процеси, коли, з одного боку, на терени Прикарпаття прибували екскурсанти з різних куточків УРСР і Радянського Союзу, а з іншого – представники області здійснювали тривалі подорожі до інших республік задля пізнання їхньої природи і культури.

Таким чином, у 1970-80-х роках на Прикарпатті склалися сприятливі умови для розвитку туристично-екскурсійної діяльності. Цьому сприяли загальні зрушення у соціально-економічному розвитку України, пов'язані зі збільшенням вільного часу громадян та реальної заробітної плати і рівня добробуту. За умов, коли середній розмір місячних зарплат по країні приблизно дорівнював, а той перевищував вартість путівок на турба-

зи і санаторії Івано-Франківщини, їхня наповнюваність за зимового і літнього періодів становила 90-100%. До того ж значна частина путівок оплачувалася із соціальних фондів. Найвищий рівень транспортної інфраструктури був достатнім для туристичного обслуговування, а низькі ціни на пальне позитивно позначалася на вартості послуг перевезення. Рекреантів та самодіяльних туристів зі всіх кінців Радянського Союзу приваблювали природні умови відпочинку, починаючи від гірських лісистих ландшафтів, помірно-континентального клімату та завершуючи бальнеологічними і фітонцидними ресурсами, що забезпечували ефективне лікування багатьох захворювань та заняття активними видами туризму. Самобутня етнокультура краю стимулювала розширення екскурсійних маршрутів та розвиток пізнавального туризму, зокрема і турів вихідного дня. Так, за умов панування командно-адміністративної системи були віднайдені механізми для нарощування туристично-екскурсійної діяльності в краї, хоча посилення застійних явищ у соціально-економічній сфері стали дедалі більше стримувати її розвиток. Такі досвід і практика можуть бути цікавими й корисними для ефективного використання ресурсного потенціалу Прикарпаття в розвитку туристично-екскурсійної справи за сучасних умов.

*Джерела та література:* 1. Абуков А.Х. Туризм на новом этапе: Социальные аспекты развития туризма в СССР. – М.: Профиздат, 1983. – 295 с. 2. Азар В.И. Экономика и организация туризма (Методические вопросы). – М., 1973. – 175 с. 3. Андрианов М.С. Климатические зоны Украинских Карпат. – К., 1993. – 224 с. 4. Бондарчук И.Т., Тымчинский В.И. Опыт оценки ландшафтов Украинских Карпат для рекреационно-курортологических целей. – К., 1972. – 178 с. 5. Витрук Л.Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся УССР (60–80-е годы) / АН УССР, Ин-т истории. – К.: Наук. думка, 1986. – 183 с. 6. Гаврилів Б. На сторожі культурної спадщини Прикарпаття. До 40-річчя створення Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури / Богдан Гаврилів, Володимир Любінець, Микола Гаврилів. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2006. – 208 с. 7. Гараць В.Й., Чернов О.О., Хвостін М.П., Ясінський А.Л. Івано-Франківська область // Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. – Інститут історії Академії наук УРСР. – К., 1971. – С. 9-52. 8. Димінський Р., Кубійович В. Транспорт // Енциклопедія українознавства у 3-х частинах. Загальна частина. – Перевидання в Україні. – К., 1996. – С. 1096-1103. 9. Жук П.В. Экономическая оценка природного рекреационного потенциала Карпатского региона УССР: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Львов, 1985. – 27 с. 10. Карпатський рекреаційний комплекс. – К., 1984. – 167 с. 11. Квартальнов В.А., Сенін В.С. Организация туристско-экскурсионного обслуживания. – М.: ЦРИБ «Турист», 1987. – 186 с. 12. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды. В 5-ти т. – Т. 1: Гуманитарные проблемы развития туризма: история и современность. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 188 с. 13. Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность: Учебн. пособие для слушателей ИПК туристско-экскурсионных кадров. – К.: Вища школа, 1989. – 342 с. 14. Конституция (Основной Закон) Союза Советс-

ких Социалистических Республик (Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977). – М., 1978. – 32 с. 15. Кравців В.С. Рекреаційне освоєння Карпат в контексті регіональних і державних інтересів // Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України. – К.: Інститут системних досліджень освіти, 1993. – С. 133-138. 16. Кузык С.П. Социально-экономические проблемы развития туризма (На примере Карпатского региона УССР) / С.П.Кузык: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Львов, 1986. – 20 с. 17. Курорти західних областей України. – К., 1959. – 231 с. 18. Майер В. Уровень жизни населения СССР. – М.: Мысль, 1977. – 263 с. 19. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / НАН України, Ін-тут регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 259 с. 20. Народне господарство Української РСР у 1985 році: Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1986. – 382 с. 21. Недашківская Н.Ю. Рекреационная система Украинских Карпат. – К.: Вища школа, 1983. – 117 с. 22. Нудельман М.Ш., Жук П.В., Кузык С.П. Формирование и развитие территориального рекреационного комплекса // Украинские Карпаты: экономика / Отв. ред. М.И.Долишний. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 155-163. 23. О дальнейшем развитии и совершенствовании туристско-экскурсионного дела в стране. Постановление ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС от 31 октября 1980 года // Сборник официальных материалов. – М.: ЦРИБ «Турист». – Вып. 1. – с. 3-6. 24. О мерах по дальнейшему развитию туризма и экскурсий в стране / Постановление ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС от 30.05.1969 г. // Правда. – 1969. – 26 июня. 25. Пасечный П.С. Туризм и экскурсии как средства нравственного воспитания трудящихся / П.С.Пасечный // Свободное время и нравственное воспитание: По материалах Всесоюзной научно-практической конференции в Баку (апрель 1979 г.). – М., 1979. – С. 142-147. 26. Полторанов В.В., Слуцкий С.Я. Здравоохранение профсоюзов СССР. – М., 1986. – 278 с. 27. Попович С.І. Соціально-економічні передумови розвитку туризму в Україні та розширення його інфраструктури в 60-х – першій половині 80-х років (на прикладі системи профспілкового туризму) // 3 історії вітчизняного туризму. Зб. наук. ст. / Федерація профспілок України, Ін-т туризму. – К., 1997. – С. 115–126. 28. Попович С.І. Туристично-екскурсійні ресурси України: вступ до проблеми // Туристичні ресурси України. – Федерації профспілок України. – К., 1996. – С.7-17. 29. Прикарпаття під прапором Рад. Кер. авт. кол. О.Ю. Карпенко. – Ужгород: Карпати, 1989. – 206 с. 30. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини / Під ред.: Приходько М.М., Парпан В.І. – Івано-Франківськ, 2000. – 271 с. 31. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону: Навчальний посібник. – Книги ХХІ. – Чернівці, 2008. – 439 с. 32. Савчук Б. Туристичне країнознавство: Європа / Борис Савчук. – Навчальний посібник. – Івано-Франківськ, 2010. – 242 с. 33. Сокол Т.Г. Характеристика структури туристичної галузі СРСР в 70–80-х рр. ХХ ст. // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип. 1: Матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конференції «Туризм в Україні: економіка та культура»; (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.). / О.О. Бейдик та ін. (ред. кол.); Федерація профспілок України, Ін-т туризму. – У 2-х ч. – К.: «КМ – Трейдинг», 1998. – Ч. 2. – С. 230–250. 34. Тарас Я.Н. Принципы формирования курортно-рекреационных систем с учетом расселения (на примере Украинских Карпат) / Я. Н. Тарас; Автореф. дис. канд. экон. наук. – М., 1980 – 27 с. 35. Ткачук І.Г. Економічна самостійність регіону / І.Г.Ткачук. – К.: Наукова думка, 1994. – 228 с. 36. Транспорт і

зв'язок України: Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2001. – 347 с. 37. Туристическо-екскурсионные ресурсы Западной Украины. – К., 1992. – 212 с. 38. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Довідкові матеріали. – К., 1978. – 167 с. 39. Украинские Карпаты: экономика / Отв. ред. М.И.Долишний. – К.: Наукова думка, 1988. – 223 с. 40. Холловой К. Воздействие туризма на окружающую среду // Туристический бизнес / Дж. Кристофер Холловой. – Перевод с 7-го английского издания. – К.: Знання, 2007. – С. 169-198.

УДК 39(477.85)

*Василь КУЗИК*

### **ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО РІЗЬБЛЕННЯ БУКОВИНСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ**

*Стаття присвячена питанню джерельної бази художнього деревообробництва Буковинської Гуцульщини. Визначена актуальність вивчення історіографії художньої деревообробки, як і всієї традиційної культури.*

*Ключові слова: історіографія, Буковинська Гуцульщина, художня обробка дерева, мистецтво.*

*Василий КУЗЫК*

### **ИСТОРИОГРАФИЯ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЗЬБЫ БУКОВИНСКОЙ ГУЦУЛЬЩИНЫ**

*Статья посвящена вопросу источниковой базы художественной обработки дерева Буковинской Гуцульщины. Определена актуальность изучения историографии художественной деревообработки, как и всей традиционной культуры.*

*Ключевые слова: историография, Буковинская Гуцульщина, художественная обработка дерева, искусство.*

*Vasyl KUZYK*

### **HISTORIOGRAPHY OF ART WOOD CARVING IN BUKOVYNSKA GUTSULSCHYNA**

*This article is devoted to the problem of the source base of the artistic wood carving in Bukovynian Hutsulshchyna. It is determined the vital question of the learning the historiography of wood carving and the whole traditional culture.*

*Key words: historiography, Bukovynian Hutsulshchyna, decorative wood carving.*

Українське деревообробництво представлено всіма регіонами України, проте серед них самостійною, яскравою складовою є обробка дереви-

УДК 94(477)

*Руслан КОТЕНКО*

### **ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИКАРПАТТІ У 1970-80-Х РОКАХ**

*У статті висвітлено особливості розвитку туристично-екскурсійної справи. Розглядається комплекс природних і суспільних передумов становлення туризму на Прикарпатті.*

*Ключові слова: туристсько-екскурсійна діяльність, культурно-історичні ресурси, Прикарпаття.*

*Руслан КОТЕНКО*

### **ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРИКАРПАТЬЕ В 1970-80-Х ГОДАХ**

*В статье освещены особенности развития туристско-экскурсионного дела. Рассматривается комплекс естественных и общественных предпосылок становления туризма в Прикарпатье.*

*Ключевые слова: туристско-экскурсионная деятельность, культурно-исторические ресурсы, Прикарпатье.*

*Ruslan KOTENKO*

### **BACKGROUND OF TRAVEL AND TOURISTICS ACTIVITIES IN THE PRYKARPATTIA IN 1970-80 YEARS**

*The article describes features of development of tourist and excursion business. We consider the complex natural and social preconditions for the establishment of tourism in the Prykarpattia.*

*Key words: Key words: tourist and excursion activities, cultural and historical resources, Prykarpattia region.*

Суспільна і науково-теоретична актуальність зазначеної у назві статті проблеми визначається такими обставинами. Сучасна українська історична наука достатньою мірою «викрила» історію радянської доби, однак не поспішає закривати прогалини в її вивченні, віддаючи перевагу іншим, «перспективнішим» періодам минулого. Незважаючи на це, дослідники майже одностайні в думці, що саме на 1970-80-ті роки, попри застійні явища в соціально-економічній сфері та панування жорсткого авторитарного режиму, припадає «золота доба» розвитку туризму в Україні. За всіма головними показниками – обсягами в'їзних і виїзних турпотоків, масштабами обслуговування турпідприємств і туристично-рекреаційних закладів та планової туристично-екскурсійної діяльності і самодіяльних, навіть закордонних подорожей – рівень його розвитку був вищим, аніж за доби сучасної державної незалежності. Це зумовлює наукову та практичну актуальність і значущість з'ясування обставин, які сприяли такому феноменальному «туристичному буму», що відбувся за командно-адміністративних методів управління економікою.

Мета статті полягає в тому, щоб на прикладі Івано-Франківської області (Прикарпаття) – одного з найпривабливіших туристичних регіонів України – розкрити комплекс природних і суспільних передумов, що уможливили бурхливий розвиток туризму в 1970-80-х роках. Їх порівняльний аналіз сприятиме з'ясуванню наявних та потенційних можливостей розбудови туристично-рекреаційної галузі за сучасних умов, що визначає практичну значущість нашої наукової розвідки.

Джерельною основою для її написання стали передусім матеріали радянської статистики [20; 36; 37; ін.], які потребують критичного ставлення, але загалом дозволяють виявити кількісні і якісні характеристики, що зумовлювали розвиток туристичної галузі в масштабах СРСР, УРСР, зокрема й Івано-Франківської області, де на її становлення впливала ще й низка специфічних чинників. У ролі історичних та історіографічних джерел використовуємо напрацювання радянських і сучасних українських учених – географів, істориків, представників інших галузей знань, які зробили цінні фактографічні узагальнення та здійснили науково-теоретичний аналіз туристично-рекреаційних ресурсів, розвитку організаційної бази і туристичної інфраструктури СРСР, Української РСР та її Карпатського регіону (А.Абуков [1], І.Бондарчук, В.Тимчинський [4], В.Кравців [15], П. Жук [9], В.Квартальнов, В.Сенін, В.Федорченко [11; 12; 13], В.Мацола [19], М.Нудельман [22], П.Жук, С. Кузик [16], Н.Недашківська [21], С.Попович [27-28], М.Рутинський, О.Стецюк [31], Т.Сокол [33], Я.Тарас [34] та ін.).

Наукова новизна публікації полягає, по-перше, у комплексному підході до проблеми, тобто ми не обмежуємося вивченням окремих груп факторів, а з'ясовуємо їхній сукупний вплив, по-друге, – у її вивченні на «мікрорівні» – відносно Івано-Франківської області, яка сфокусувала як загальні (союзні, республіканські), так і особливі місцеві умови й обставини розвитку туристично-екскурсійної справи за вказаний період.

Напрацювання радянських, сучасних українських та зарубіжних учених [4; 9; 11; 12;13; 15; 16; 21; 27-28; 31; 33; 34; 40; ін.] дають достатню науково-методологічну базу для з'ясування чинників, що визначали розвиток туристично-екскурсійної діяльності в СРСР, Українській РСР й на Прикарпатті, зокрема й за досліджуваний період. Пропонуються різні типології цих факторів, що поділяються на «суб'єктивні» і «об'єктивні», «тимчасові» і «стабільні», «природознавчі» й «культурологічні» тощо. Найоптимальнішим вважаємо виокремлення чотирьох груп таких чинників: 1) соціально-економічні; 2) власне туристичні (природно-географічні, культурно-історичні); 3) ментальні (культурно-пізнавальні); 4) організаційно-інфраструктурні. Попри певну ієрархічну супідрядність вони перебувають між собою в тісному взаємозв'язку, взаємозалежності. Їхні загальносоюзні та республіканські кількісні показники і якісні характеристики мають як типовий, так і специфічний вияв на регіональному рівні.



Визначальною передумовою розвитку туристично-екскурсійної діяльності стали зрушення в соціально-економічній сфері. Хоча радянська статистика нерідко перебільшувала масштаби й показники «успіхів» та «досягнень» соціалістичного будівництва, наявні дані все-таки дозволяють відтворити наближену до реалій картину та з'ясувати основні тенденції, що створювали сприятливе підґрунтя для подорожей з культурно-пізнавальною метою. При цьому, зауважмо, що і поступ туризму в зарубіжних країнах супроводжувався схожими процесами і явищами. Щоправда, у нашому випадку варто враховувати ще й ту обставину, що соціальні та економічні зрушення у радянській державі несли в собі внутрішні суперечності, зумовлювані як об'єктивним обставинами суспільного буття, так і вадами «соціалістичного способу життя».

Згідно з міжнародними стандартами, однією з визначальних, вихідних передумов розвитку туризму і подорожей є збільшення вільного часу населення. Право на відпочинок гарантувала 41 стаття Конституції СРСР. Робочий тиждень для робітників і службовців не мав перевищувати 41 годину, надавалися щорічні оплачувані відпустки та дні для щотижневого відпочинку. Основний Закон спрямовував на створення сприятливих умов для раціонального використання вільного часу [14]. За офіційними даними, у 1970-х роках обсяг вільного часу радянських робітників і службовців зріс на 30%, так що середня тривалість робочого тижня для них становила 39,4 год, а термін відпусток – 21-24 дні й більше [1, с. 21].

Таким чином, у структурі вільного часу відпочинок наприкінці робочого дня сягав 44%, наприкінці робочого тижня – 48%, а період відпусток – лише 8% [13, с. 69]. Такий розподіл залишав значний потенціал для розвитку екскурсійно-туристичної діяльності, позаяк форми короткочасного відпочинку (туризм вихідного дня) були нерозвинутими, тому фізичні сили й культурні потреби відновлювалися і реалізовувалися переважно під час відпустки. Це породжувало бездуховне дозвілля та різні антисоціальні явища. Водночас радянські соціологи, розглядаючи вільний час як морально-етичну категорію, відзначали, що в осіб, які брали участь у туристично-екскурсійній діяльності, він був краще зорганізованим й використовувався більш ефективно і раціонально [25]. Зауважмо, що тут ідеться про міських мешканців, тоді як у сільських жителів структура дозвілля і вільного часу виглядала по-іншому. Це особливо доречно враховувати при вивченні порушеної проблеми відносно соціальної стратифікації населення Прикарпаття.

Наступною важливою передумовою для влаштування змістовного дозвілля і подорожей є зростання добробуту та поліпшення побутових умов населення. Згідно з радянською статистикою, у 1960 – 1985 рр. національний дохід Української РСР збільшився на 348% завдяки зростанню продукції промисловості у майже 1,6 разів, а сільськогосподарської – на 63% [20, с. 11-14]. Щоправда, сучасні вчені-економісти стверджують, що в цей час посилювалося відставання економіки республіки від країн Захід-

ної Європи. Утім, завдяки нарощуванню експорту нафти, газу й інших сировинних ресурсів кризові явища в СРСР приховувалися, а середня заробітна плата за зазначеного періоду зросла із 78 до 168 крб. для робітників і службовців, а для колгоспників за 1965-1985 рр. – із 49 до 128 крб. [5, с. 24].

Зважаючи на приблизну еквівалентність радянського карбованця і американського долара та штучно підтримувану стабільність цін на продукти харчування і предмети першої необхідності, можна говорити про реальне поліпшення рівня життя пересічних громадян. Вони стали витрачати дедалі більше коштів на відпочинок під час відпустки, випереджаючи інші статті сімейного бюджету (на меблі, транспорт, одяг та ін.) [1, с. 17]. За даними радянських учених, за цього часу споруджувалося близько 70% житла зі «всіма вигодами» (електрика, газ, центральне опалення, каналізація), що на 40-65% збільшувало вільний час його мешканців [5, с. 43].

Подальше підвищення грошових надходжень зумовило зростання на 1990 р. середньої заробітної плати службовців і робітників до 248 крб., а колгоспників – до 228 крб. При цьому увиразнювалася нерівномірність структури особистого споживання, що проявилось, з одного боку, у зростанні витрат на предмети одягу й культурного призначення та житлове і домашнє господарство, а з іншого – у зниженні питомої ваги продуктів харчування (з 45 до 39%), а особливо за статтею «інші потреби» (з 11,5 до 4,8%), до якої саме і входили витрати на дозвілля й туризм [5, с.47-48].

Зростання реальних витрат на відпочинок зумовлювалося збільшенням суспільних фондів споживання, які приблизно на третину покривали витрати населення на споживання матеріальних благ, послуг і відпочинок [18, с. 163-164]. Саме з них безкоштовно чи на пільгових умовах сплачувалося перебування в санаторіях і туристичних закладах, а також путівки на туристично-екскурсійні маршрути, проведення самодіяльних походів тощо.

Соціально-економічне становище Івано-Франківщини мало свої регіональні особливості. Сповільнення темпів економічного розвитку області у 1980-х роках негативно позначалося на добробуті мешканців. Зважаючи також на її соціальну структуру, де переважала сільська людність, реальні доходи населення були на 14-15% меншими від загальнореспубліканських показників [35, с. 145]. Попри загальне збільшення житлового фонду області у 1985 р. ще 32 тис. сімей потребували поліпшення житлових умов. За роки радянських перетворень у краї так і не вдалося подолати напруженості у забезпеченні деякими видами продовольства, особливо м'ясо-ковбасними виробами, багато товарів широкого вжитку були низької якості та не користувалися попитом [29, с. 169]. Утім, за досліджуваний період продовжували підвищуватися виплати й пільги із суспільних фондів споживання, розширювалися сфера послуг і соціальна інфраструктура. Щороку населення Прикарпаття одержувало по 17-19 тис. профспілкових путівок на турбази і курорти країни [7, с. 46].

Важливим чинником розгортання туристично-екскурсійної справи є рівень транспортної інфраструктури, яка створювала можливості для швидкого комфортного пересування та відвідування широкої кількості об'єктів на різних територіях. Її поступ в Україні супроводжувався позитивною динамікою: у 1960-1985 рр. протяжність автотрас зросла із 45 до 145 тис. км; збільшувалася кількість залізничних пасажироперевезень, зокрема завдяки розширенню мережі електрифікованих шляхів; пасажиропотік у повітряному просторі зріс у шість разів [20, с. 205-210].

Розвиток транспортної мережі Івано-Франківщини супроводжували складні суперечливі тенденції. За часів панування Австро-Угорської імперії у Карпатському регіоні реалізовувалася масштабна програма будівництва транскарпатських шляхів, так що його терени переплели понад 10 тис. битих шляхів [8, с. 1097]. Між тим, за умов «холодної війни», коли області регіону набули неформального «закритого прикордонного статусу», відбувалося їх скорочення. При цьому до кінця 1960-х років протяжність внутрішніх асфальтованих шляхів Івано-Франківщини дещо збільшилося (до 5860 км), так що вони зв'язали обласний зі всіма районними центрами, а автобусні сполучення охопили 90% населених пунктів. Однак за наступного десятиріччя відбувалося зменшилася шляхових комунікацій у сільській місцевості через міграцію їхніх мешканців до міст, тож на початок ХХІ ст. мережа автошляхів області становила 4017 км. Значна їх частина не використовувалася для туристично-екскурсійних подорожей через низький технічний стан [7, с. 44; 31, с. 218-221; 36, с. 90-91].

Транспортна доступність істотно впливала на формування центрів і вузлів туристично-екскурсійного руху, що спрямовувався до природно-рекреаційних та культурно-історичних об'єктів, до яких уже були прокладені шляхи. Важливу роль у цьому відігравала залізнична мережа Карпатського регіону, що почала формуватися в останній третині ХІХ ст. На початок 1970-х років її довжина на Прикарпатті сягнула 493 км і до сьогодні залишається фактично незмінною [7, с. 44; 31, с. 225-229; 36, с. 90-91]. Завдяки економічній ефективності та відносній психічній комфортності різні види перевезення пасажирів залізничним транспортом (приміське, місцеве, пряме сполучення) відіграли важливу роль у підвищенні привабливості Прикарпаття як туристично-екскурсійного регіону. Розширювалося використання цивільного повітряного транспорту: літаки постійно курсували з обласного центру до Києва, Львова, Одеси, Сімферополя, Москви та інших міст країни [7, с. 44].

Така інфраструктура забезпечувала інтеграцію Івано-Франківщини в транспортно-туристичну профспілкову систему України, що почала формуватися у 1960-х роках. Через терени краю проходили маршрути кожного восьмого-десятого турпотягів, чисельність яких за 1970-1985 рр. зросла зі 134 до близько 300. Заходами профспілкових турпідприємств республіки кількість рекреантів на туристичних автобусних маршрутах

за цей час зросла до 1,5 млн., а учасників авіаподорожей – до 230 тис. [27, с. 120-121; 37, с. 9]. Розвиток транспорту забезпечував економію «продуктивного» часу відпустки на 2-3 дні, що становило 9-11% її загальної тривалості [2, с.22].

Карпатський регіон України мав вигідне транспортно-географічне положення, виступаючи сполучною ланкою між центральними, східними, південними регіонами держави та країнами Східної і Центральної Європи. Однак Івано-Франківська область посідала в ньому окреме місце: її 48-кілометрова ділянка державного кордону з Румунією проходила важкодоступними лісистим високогір'ям, тому вона не мала жодного переходу й тяжіла до внутрішньорегіональних комунікацій [31, с. 208-213].

Друга група передумов розвитку досліджуваного явища пов'язана з наявністю на Прикарпатті значних власне туристичних ресурсів, що посідають важливе і своєрідне місце в туристично-рекреаційній ресурсній базі всієї України. Природні (природно-географічні) ресурси Карпатського регіону мають значні оздоровчо-релаксаційні, психокомфортні, атракційні, екологічні, ландшафтно-естетичні, пізнавальні й спортивні властивості. Згідно з твердженням кліматологів, сприятливі комфортні умови для рекреації і туризму створює його помірно-континентальний клімат з домінуванням атлантичних повітряних мас, достатнім зволоженням, неспекотним літом, теплою осінню, м'якою зимою. Оздоровчі властивості клімату міжгірських долин та низько- й середньогір'я широко використовуються в різних видах кліматотерапії [3; 4]. Ландшафти Прикарпаття (лісові, луково-лісові, гірські, скелясті тощо) притягують прихильників гірськолижного спорту. А розгалужена гідрографічна мережа (Дністер, Прут, Черемош, Бурштинське водосховище тощо), багатство рослинного світу, незначна деформованість первісних ландшафтів створюють умови для розвитку різних видів сталого й активного туризму, передусім пішохідного, промаркованого маршрутами різної складності, а також рибальства і пляжної рекреації.

Високий рівень лісистості зумовив створення в Карпатському регіоні значного природно-заповідного фонду, що становив 8,5% від загальноукраїнського [30, с. с. 7-10]. Ідея охорони природи на Прикарпатті шляхом заповідання зародилася на початку ХХ ст., помітну роль у розвитку цієї справи відіграв митрополит А.Шептицький. Після Другої світової війни радянський уряд припинив природоохоронний рух, який відновився на межі 1950-х – 60-х років, коли в області взяли на облік близько 50 пам'яток природи. Динамічні зрушення в заповідній справі розпочалися зі створенням у 1967 р. Державного комітету із охорони природи та його обласних інспекцій. Уже наступного року виник Карпатський державний заповідник площею 12,7 га. У 1970 – 80-х роках на території області було організовано 9 державних заказників («Козакова долина», «Скит Манявський», ін.) та взято під охорону 13 пам'яток природи республіканського значення. В 1980 р. тут постав перший в Україні Карпатський

державний природний національний парк площею 50,3 га. Заповідні об'єкти Івано-Франківщини зосереджували унікальні види флори і фауни [див.: 30]. Багато з них, передусім Карпатський національний парк, включали до всесоюзних, республіканських, місцевих туристично-екскурсійних маршрутів (пішохідних, велосипедних, лижних, автобусних), знайомлячи з розмаїттям природних та етнокультурних пам'яток.

За умов розширення міських агломерацій зростала чисельність охочих відпочити за межами промислових центрів у природному середовищі, тому система заходів з охорони природи та формування мережі природоохоронних територій стала вагомим чинником розвитку масового екскурсійно-туристичного руху. За таких умов зростала потреба в облаштуванні туристично-рекреаційних територій, упорядкуванні місць відпочинку, посиленні регулювання туристичних потоків у межах України і Прикарпаття та інших заходів задля збереження природного середовища. Розв'язанню цих завдань сприяло формування природоохоронних територій, де пралісові масиви притягували тисячі відвідувачів унікальними бактерицидними і фітонцидними властивостями. За оцінками науковців, рекреаційні ресурси Карпатського регіону в 1980-х роках використовувалися лише на рівні 10-15% від їхнього потенціалу. Це спонукало вчених до розробки численних проектів і пропозицій щодо «інтенсифікації» та «ефективнішого» використання природних багатств [9; 15; 21; 22]. Утім, зауважмо, такі ресурсно-експлуатаційні показники оптимально відповідають сучасним міжнародним принципам сталого туризму в природному середовищі [40].

Природно-ресурсна база Карпатського регіону, згідно з фаховими дослідженнями, становила третину рекреаційного потенціалу УРСР та була однією з найсприятливіших в СРСР для санаторно-курортного лікування, оздоровчого туризму й відпочинку [34, с. 7-8]. Це стало основою формування функціональної підсистеми його територіально-рекреаційного комплексу у вигляді розгалуженої мережі санаторно-курортних закладів.

Їхні витoki в Українських Карпатах сягають XVI ст. На початку XX ст. тут вже існувала мережа бальнеологічних і кліматолікувальних центрів, зокрема й на теренах сучасної Івано-Франківської області – у Черчі, Татарові, Жаб'ї (Верховина), Косові, Кутах, Яремчому, Микуличині, Ворохті та ін. Після двох світових війн, що зумовили занепад рекреаційних господарств, їх інтенсивне відновлення відбулося у 1960-х роках. Важливу роль у цьому відіграла передача у відання профспілок усіх госпрозрахункових санаторіїв, будинків відпочинку, курортних лікувальниць, пансіонатів. Створення централізованої управлінської вертикалі (ради з управління курортами профспілок – Центральна, республіканські, територіальні (Трускавецька і Прикарпатська); ради з туризму і екскурсій та спрямування бюджетних коштів профспілок і підприємств зумовили збільшення капіталовкладень, розширення мережі й збільшення місткості

рекреаційних об'єктів [17, с. 9-53; 21, с. 14-27; 26, с. 6-9]. Розвиток цієї справи в 1980-х роках стимулювала низка спільних постанов і комплексних програм ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС [23; 24].

Українські Карпати стали найпопулярнішим рекреаційним регіоном Радянського Союзу з розгалуженою мережею закладів санаторно-курортного лікування, відпочинку і туризму. У структурно-галузевому відношенні вони функціонували на природно-ресурсній базі Передкарпатської курортно-оздоровчої зони, що поділялася на рекреаційні підрайони: Західний (Трускавець, Східниця), Північний (Моршин); Східний (мінеральні води Закарпаття); Південний (Івано-Франківщина). Останній спеціалізувався на кліматолікуванні (санаторії Яремчого, Ворохти, Косова та ін.), мав гарні умови для розвитку різних видів туризму, але порівняно з іншими підрайонами його природно-ресурсна база, особливо бальнеологічний потенціал, були освоєні чи не найслабше. На середину 1980-х років в Івано-Франківській області функціонувало 25 закладів відпочинку, що мали 2,5 тис. місць та Розвитку санаторно-курортної справи сприяла така нова форма організації відпочинку й оздоровлення, як санаторії-профілакторії, де рекреанти перебували без відриву від професійної праці. Розвитку їхньої мережі сприяло переведенням більшості заводських оздоровчих закладів на безперервний графік роботи. Поряд із лікуванням відпочивальники в санаторіях-профілакторіях активно залучалися до ознайомлення з природними і культурними пам'ятками під час турів вихідного дня.

Авторитетні дослідження свідчать, що «історичний пік» розвитку «традиційних» закладів рекреації Карпатського регіону припав на 1980-ті роки, коли завдяки централізованій системі профспілкового соціального туризму вони приймали до 103 тис. осіб, так що їхня заповнюваність сягала 90 – 100% [22, с. 160-163]. Це особливо показово на тлі подальшої кризи і занепаду цієї галузі регіону, що зумовлювалися корінними суспільно-політичними і соціально-економічними зрушеннями [див.: 31, с. 155-207].

Туризм у гірсько-карпатській природно-рекреаційній зоні перетворився на комплексну галузь, яка забезпечувала рекреантів транспортом, житлом, харчуванням, спорядженням та широким спектром культурно-масових та екскурсійних послуг. Потужність діючих тут 53 туристичних закладів на час максимального розгортання становила 10,5 тис. місць, з них близько 23-25% припадало на Івано-Франківщину. А за обсягами послуг рекреантів (30, 4%) вона випереджала інші області регіону. Завдяки рентабельності туристичних підприємств постійно зростали їхні прибутки – за 1970-1985 рр. – у 5,3 рази [22, с. 162].

Розгортанню туристично-екскурсійного руху сприяло формування служби сервісу. Про її перетворення на важливу галузь обслуговування населення Прикарпаття засвідчують збільшення кількості у 1985 р. підприємств роздрібною торгівлі до 4087 та підприємств громадського хар-

чування – до 1966, вони мали в середньому 66 посадочних місць [29, с. 170; 39, с. 200-203]. Особлива увага приділялася організації харчування та розширенню асортименту побутових послуг рекреантів у туристичних закладах, на маршрутах й у зонах відпочинку.

Поряд з організованим активно розвивався самодіяльний туризм, на маршрутах якого реєструвалося близько 34 тис. груп із близько 1 млн. членів [39, с. 163] (тобто, не враховуючи маси т.зв. диких туристів. – *Р. К.*). Його основні струмені спрямовувалися до популярних туристичних центрів Прикарпаття – Яремче, Косова, Ворохти, Верховини та ін. Це зумовлювало перевантаження існуючої в регіоні інфраструктури та окремих рекреаційних територій, висуваючи на порядок денний потребу регулювання і ретельного контролю з боку місцевих органів влади та керівних туристичних структур самодіяльних туристичних потоків.

Розвиток рекреаційно-оздоровчих закладів курортного типу (санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз) та самодіяльний туризм стали важливою базою для розгортання масового туристично-екскурсійного руху в Карпатському регіоні, зокрема й на Івано-Франківщині. Таким чином, він виходив за регіональні межі, набираючи загальнореспубліканського і всесоюзного значення. Отож «первісний» мотив – відпочинок і оздоровлення – стимулювали (супроводжувалися) ознайомленням рекреантів із самотутньою природою та етнокультурою краю. Про це свідчать соціологічні дослідження, проведені Всесоюзною науково-дослідною лабораторією з туризму й екскурсій при ВЦРПС. Згідно з їхніми результатами, приблизно кожен десятий потенційний турист Радянського Союзу бажав відпочивати у Карпатах, а кожен четвертий опитаний вважав найбільш привабливим цей регіон для зимового відпочинку, надаючи перевагу лижним і гірськолижним маршрутам [10, с. 106-107]. Ці обставини зумовили формування головних туристичних потоків до Українських Карпат з Донецько-Придніпровського та Центрального, Прибалтійського, Білоруського, Уральського економічних районів СРСР.

Утім, реальні зрушення в цій царині далеко не вичерпували можливості природно-ресурсного потенціалу Прикарпаття. Сучасні наукові дослідження показують, що за відсутності цілісної регіональної концепції його соціально-економічного розвитку поглиблювалася диспропорція між окремими галузями господарювання. Це увиразнює невідповідність між об'єктивними умовами розвитку регіону (передусім природно-рекреаційними й культурно-історичними) та нічим не виправданим зростанням промислових галузей виробництва (хімічної, деревообробної та ін.), які виснажували його природні ресурси, завдавали шкоди довкіллю та стримували (обмежували) розвиток рекреаційно-туристичної галузі, яка й мала стати пріоритетною [див.: 35, с. 151-155].

Історико-культурна група факторів розвитку туристично-екскурсійного руху найскладніша для аналізу. Це зумовлюється, по-перше, їхнім зв'язком з ідеологічною сферою, що за радянської дійсності істотно по-

значилася на змісті всієї туристично-екскурсійної діяльності; по-друге, різним тлумаченням самого поняття «історико-культурні ресурси». Прийнятним вважаємо його «розширене» трактування як культурно-дозвілєвої інфраструктури туристичного комплексу, що складається із закладів різних типів: театрів, кінотеатрів, клубів, дискотек, бібліотек, музеїв [31, с. 242]. Попри те, що ними користується місцеве населення, у рекреаційних центрах туристи становили значну частку їхніх відвідувачів. До цього виду ресурсів подекуди відносять і діючі промислові та сільськогосподарські підприємства [27-28], що виправдано лише частково: вони насправді були важливими об'єктами екскурсійного відвідування, але ставити їх в один ряд із культурно-історичними пам'ятками і музеями можна лише умовно. До речі, сучасні дослідники слушно відносять такі об'єкти до «промислового туризму» [32, с. 27-28].

Історико-культурну спадщину можна лише умовно визначати в якісних, а також кількісних показниках, які завжди привалюють при її аналізі й оцінюванні. Окрім того, сам відбір об'єктів (пам'яток, визначних місць, музеїв тощо), які зараховуються до неї, носить суб'єктивний характер, а за радянського періоду часто він зумовлювався ще й суто ідейно-політичною доцільністю. На ці обставини слід зважати при її вивченні як чинника (передумову) розвитку туристично-екскурсійного руху.

Новий етап в упорядкуванні відносин у цій сфері зумовило виникнення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК). Згідно з урядовою постановою, формування його організаційної структури відбулося восени 1966 р. заходами виконкомів районних та міських Рад народних депутатів. Івано-Франківський обласний осередок виник у листопаді 1966 р., а в грудні відбувся установчий з'їзд товариства у Києві. Наступного року розбудували мережу районних і міських організацій УТОПІК [6, с. 12]. Наприкінці 1970-х років його заходами в Україні під охорону держави було передано близько 47,4 тис. пам'яток, з них історії – 30,8 тис., археології – понад 10 тис., мистецтва – майже 5 тис., архітектури – 1,3 тис. та ін. Упродовж наступного десятиліття кількість пам'яток з таким статусом подвоїлася [38, с. 11].

З позицій формальної логіки це відповідним чином мало б розширити потенціал їхнього використання в туристично-екскурсійних цілях. Однак, насправді, лише незначна частина пам'яток історії та культури ставала предметом огляду екскурсантами. Причини цього полягали не лише в «ідеологічному сепаруванні», а й у їхній занедбаності, невпорядкованості, низькому художньо-естетичному рівні, недоступності через відсутність під'їзних шляхів тощо. Зокрема, Івано-Франківська організація УТОПІК 1976 р. виступила проти масового встановлення в області пам'ятників полеглим на фронтах Другої світової війни, позаяк більшість з них (близько 500) не відповідали художньо-естетичним вимогам: мали майже ідентичний вигляд, виготовлялися з нетривких матеріалів, швидко руйнувалися тощо [6, с. 17].



За підрахунками фахівців, зі 156 тис. пам'яток природи та історії і культури, що були на державному обліку у 1980-х роках, лише 12 тис. кваліфікувалися як такі, що становлять інтерес як туристично-екскурсійні об'єкти, тільки 5,5 тис. з них були включені до маршрутної системи туризму [28, с. 15]. На Івано-Франківщині таких пам'яток було близько 400, але з них туристи відвідували не більше сотні.

Говорячи про «історико-культурні рекреаційні ресурси» Українських Карпат, радянські вчені [4; 9; 16; 21; 22; 34; ін.] цілком слушно відносили до них не лише історико-культурні й архітектурні пам'ятки, а й визначні місця та традиційні народні промисли і пам'ятки народної творчості, акцентуючи тим самим на етнокультурній самобутності і привабливості регіону. Тому поряд із пам'ятками радянської історії до таких ресурсів включали старовинні замки, кам'яні фортеці, дерев'яні житла, побутові і культові споруди з монументальним живописом й шедеврами декоративного мистецтва [22]. Стверджувалося, що для туристично-екскурсійних цілей важливе значення має не стільки кількість, скільки пізнавальна цінність історико-культурних пам'яток на території окремого регіону, міста, населеного пункту. За таким критерієм визначався рівень їхньої привабливості: до «високоатракативних», окрім Ужгородського, Мукачівського, Самбірського туристичних вузлів і центрів, відносили Косівський; до «середньоатракативних» – Яремчанський, Ворохтянсько-Яблуницький, Верховинський й інші осередки Івано-Франківщини, що поєднували унікальні природні й культурно-історичні ресурси та мали мережу курортних закладів [16, с. 12-13].

Культурно-пізнавально-світоглядні передумови розвитку туристично-екскурсійного руху визначалися насамперед зростаючими освітнім рівнем і культурними потребами населення. Зміни в культурно-освітньому житті обумовили трансформацію мотивації участі в туристичному русі. Якщо у 1950-60-х роках громадяни вбачали в ньому передусім засіб оздоровлення, форму змістовного дозвілля, можливість змінити буденну обстановку, то за 1970-х років, поряд із цим, простежується тривка тенденція, згідно з якою туризм стали вважати ще й як засіб задоволення культурно-пізнавальних потреб шляхом ознайомлення з пам'ятками природи та історії, відвідування визначних місць тощо. Це активізувало пертурбаційні процеси, коли, з одного боку, на терени Прикарпаття прибували екскурсанти з різних куточків УРСР і Радянського Союзу, а з іншого – представники області здійснювали тривалі подорожі до інших республік задля пізнання їхньої природи і культури.

Таким чином, у 1970-80-х роках на Прикарпатті склалися сприятливі умови для розвитку туристично-екскурсійної діяльності. Цьому сприяли загальні зрушення у соціально-економічному розвитку України, пов'язані зі збільшенням вільного часу громадян та реальної заробітної плати і рівня добробуту. За умов, коли середній розмір місячних зарплат по країні приблизно дорівнював, а той перевищував вартість путівок на турба-

зи і санаторії Івано-Франківщини, їхня наповнюваність за зимового і літнього періодів становила 90-100%. До того ж значна частина путівок оплачувалася із соціальних фондів. Найвищий рівень транспортної інфраструктури був достатнім для туристичного обслуговування, а низькі ціни на пальне позитивно позначалася на вартості послуг перевезення. Рекреантів та самодіяльних туристів зі всіх кінців Радянського Союзу приваблювали природні умови відпочинку, починаючи від гірських лісистих ландшафтів, помірно-континентального клімату та завершуючи бальнеологічними і фітонцидними ресурсами, що забезпечували ефективне лікування багатьох захворювань та заняття активними видами туризму. Самобутня етнокультура краю стимулювала розширення екскурсійних маршрутів та розвиток пізнавального туризму, зокрема і турів вихідного дня. Так, за умов панування командно-адміністративної системи були віднайдені механізми для нарощування туристично-екскурсійної діяльності в краї, хоча посилення застійних явищ у соціально-економічній сфері стали дедалі більше стримувати її розвиток. Такі досвід і практика можуть бути цікавими й корисними для ефективного використання ресурсного потенціалу Прикарпаття в розвитку туристично-екскурсійної справи за сучасних умов.

*Джерела та література:* 1. Абуков А.Х. Туризм на новом этапе: Социальные аспекты развития туризма в СССР. – М.: Профиздат, 1983. – 295 с. 2. Азар В.И. Экономика и организация туризма (Методические вопросы). – М., 1973. – 175 с. 3. Андрианов М.С. Климатические зоны Украинских Карпат. – К., 1993. – 224 с. 4. Бондарчук И.Т., Тымчинский В.И. Опыт оценки ландшафтов Украинских Карпат для рекреационно-курортологических целей. – К., 1972. – 178 с. 5. Витрук Л.Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся УССР (60–80-е годы) / АН УССР, Ин-т истории. – К.: Наук. думка, 1986. – 183 с. 6. Гаврилів Б. На сторожі культурної спадщини Прикарпаття. До 40-річчя створення Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури / Богдан Гаврилів, Володимир Любінець, Микола Гаврилів. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2006. – 208 с. 7. Гараць В.Й., Чернов О.О., Хвостін М.П., Ясінський А.Л. Івано-Франківська область // Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. – Інститут історії Академії наук УРСР. – К., 1971. – С. 9-52. 8. Димінський Р., Кубійович В. Транспорт // Енциклопедія українознавства у 3-х частинах. Загальна частина. – Перевидання в Україні. – К., 1996. – С. 1096-1103. 9. Жук П.В. Экономическая оценка природного рекреационного потенциала Карпатского региона УССР: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Львов, 1985. – 27 с. 10. Карпатський рекреаційний комплекс. – К., 1984. – 167 с. 11. Квартальнов В.А., Сенин В.С. Организация туристско-экскурсионного обслуживания. – М.: ЦРИБ «Турист», 1987. – 186 с. 12. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды. В 5-ти т. – Т. 1: Гуманитарные проблемы развития туризма: история и современность. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 188 с. 13. Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность: Учебн. пособие для слушателей ИПК туристско-экскурсионных кадров. – К.: Вища школа, 1989. – 342 с. 14. Конституция (Основной Закон) Союза Советс-

ких Социалистических Республик (Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977). – М., 1978. – 32 с. 15. Кравців В.С. Рекреаційне освоєння Карпат в контексті регіональних і державних інтересів // Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України. – К.: Інститут системних досліджень освіти, 1993. – С. 133-138. 16. Кузык С.П. Социально-экономические проблемы развития туризма (На примере Карпатского региона УССР) / С.П.Кузык: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Львов, 1986. – 20 с. 17. Курорти західних областей України. – К., 1959. – 231 с. 18. Майер В. Уровень жизни населения СССР. – М.: Мысль, 1977. – 263 с. 19. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / НАН України, Ін-тут регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 259 с. 20. Народне господарство Української РСР у 1985 році: Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1986. – 382 с. 21. Недашківская Н.Ю. Рекреационная ситема Украинских Карпат. – К.: Вища школа, 1983. – 117 с. 22. Нудельман М.Ш., Жук П.В., Кузык С.П. Формирование и развитие территориального рекреационного комплекса // Украинские Карпаты: экономика / Отв. ред. М.И.Долишний. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 155-163. 23. О дальнейшем развитии и совершенствовании туристско-экскурсионного дела в стране. Постановление ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС от 31 октября 1980 года // Сборник официальных материалов. – М.: ЦРИБ «Турист». – Вып. 1. – с. 3-6. 24. О мерах по дальнешему развитию туризма и экскурсий в стране / Постановление ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС от 30.05.1969 г. // Правда. – 1969. – 26 июня. 25. Пасечный П.С. Туризм и экскурсии как средства нравственного воспитания трудящихся / П.С.Пасечный // Свободное время и нравственное воспитание: По материалах Всесоюзной научно-практической конференции в Баку (апрель 1979 г.). – М., 1979. -С. 142-147. 26. Полторанов В.В., Слуцкий С.Я. Здравоохранение профсоюзов СССР. – М., 1986. – 278 с. 27. Попович С.І. Соціально-економічні передумови розвитку туризму в Україні та розширення його інфраструктури в 60-х – першій половині 80-х років (на прикладі системи профспілкового туризму) // 3 історії вітчизняного туризму. Зб. наук. ст. / Федерація профспілок України, Ін-т туризму. – К., 1997. – С. 115–126. 28. Попович С.І. Туристично-екскурсійні ресурси України: вступ до проблеми // Туристичні ресурси України. – Федерації профспілок України. – К., 1996. – С.7-17. 29. Прикарпаття під прапором Рад. Кер. авт. кол. О.Ю. Карпенко. – Ужгород: Карпати, 1989. – 206 с. 30. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини / Під ред.: Приходько М.М., Парпан В.І. – Івано-Франківськ, 2000. – 271 с. 31. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону: Навчальний посібник. – Книги ХХІ. – Чернівці, 2008. – 439 с. 32. Савчук Б. Туристичне країнознавство: Європа / Борис Савчук. – Навчальний посібник. – Івано-Франківськ, 2010. – 242 с. 33. Сокол Т.Г. Характеристика структури туристичної галузі СРСР в 70–80-х рр. ХХ ст. // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип. 1: Матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конференції «Туризм в Україні: економіка та культура»; (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.). / О.О. Бейдик та ін. (ред. кол.); Федерація профспілок України, Ін-т туризму. – У 2-х ч. – К.: «КМ – Трейдинг», 1998. – Ч. 2. – С. 230–250. 34. Тарас Я.Н. Принципы формирования курортно-рекреационных систем с учетом расселения (на примере Украинских Карпат) / Я. Н. Тарас; Автореф. дис. канд. экон. наук. – М., 1980 – 27 с. 35. Ткачук І.Г. Економічна самостійність регіону / І.Г.Ткачук. – К.: Наукова думка, 1994. – 228 с. 36. Транспорт і

зв'язок України: Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2001. – 347 с. 37. Туристическо-екскурсионные ресурсы Западной Украины. – К., 1992. – 212 с. 38. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Довідкові матеріали. – К., 1978. – 167 с. 39. Украинские Карпаты: экономика / Отв. ред. М.И.Долишний. – К.: Наукова думка, 1988. – 223 с. 40. Холловой К. Воздействие туризма на окружающую среду // Туристический бизнес / Дж. Кристофер Холловой. – Перевод с 7-го английского издания. – К.: Знання, 2007. – С. 169-198.

УДК 39(477.85)

*Василь КУЗИК*

### **ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО РІЗЬБЛЕННЯ БУКОВИНСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ**

*Стаття присвячена питанню джерельної бази художнього деревообробництва Буковинської Гуцульщини. Визначена актуальність вивчення історіографії художньої деревообробки, як і всієї традиційної культури.*

*Ключові слова: історіографія, Буковинська Гуцульщина, художня обробка дерева, мистецтво.*

*Василий КУЗЫК*

### **ИСТОРИОГРАФИЯ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЗЬБЫ БУКОВИНСКОЙ ГУЦУЛЬЩИНЫ**

*Статья посвящена вопросу источниковой базы художественной обработки дерева Буковинской Гуцульщины. Определена актуальность изучения историографии художественной деревообработки, как и всей традиционной культуры.*

*Ключевые слова: историография, Буковинская Гуцульщина, художественная обработка дерева, искусство.*

*Vasyl KUZYK*

### **HISTORIOGRAPHY OF ART WOOD CARVING IN BUKOVYNSKA GUTSULSCHYNA**

*This article is devoted to the problem of the source base of the artistic wood carving in Bukovynian Hutsulshchyna. It is determined the vital question of the learning the historiography of wood carving and the whole traditional culture.*

*Key words: historiography, Bukovynian Hutsulshchyna, decorative wood carving.*

Українське деревообробництво представлено всіма регіонами України, проте серед них самостійною, яскравою складовою є обробка дереви-